అన్నదమ్ములు

[కథానిక]

= శ్రీ 'జమదగ్ని' =

'ఏమిటిరా! ఈ తగూలు. నే చెప్పినట్టూ వినక, మీ అంతట మీరూ చూచుకోకపోతే ఎల్లా ఈ వ్యవహారం తెమలడం? రాముడూ! నువ్వన్నా ఒక దారికి రా' అన్నాడు గ్రామంలో కులపెద్ద ముసలి పుల్లారెడ్డి.

'ఇల్లు అలా పంచితే నే నెందు కొప్పుకుంటాను తాతా! గాలీ, వెల్తురూ వచ్చే దక్షిణపుభాగం వాడు తీసుకుంటే ఈ చీకటికోణంలో నే ఉండాలీ! వాణ్నే ఉత్తరపుభాగం తీసుకోమను' అన్నాడు చిన్నవాడు గోపాలం.

'సరే! ఇంటి విషయంలో వాడు చెప్పినట్టే కానియ్యి తాతా! పొలంమాట గూడా పరిష్కారం చెయ్యి!' అన్నాడు రాముడు.

'పొలానికి పెద్ద పంచేదేమున్న దిరా! ఉన్నవి ఆరెకరాలాయి. రెండూ నాలుగుమళ్లుగా ఉండనే ఉన్నాయి. ఇద్దరూ చెరో రెండుమళ్లూ తీసుకోండి.'

'మళ్లీ అదేమిటి! ఏఏమళ్లు ఎవ రెవరు తీసుకోవాలో గూడా ఖరాఖండిగా తేల్చె సెయ్యి!'

'అయితే నువ్వు ఎగువ రెండుమళ్లూ తీసుకో! దిగువరెండుమళ్లూ రాముడు తీసుకుంటాడు.'

'బాగానే! ఉంది. నీరు సమంగా పట్టి ఎక్కువ పంట పండే పల్లపుమళ్లు రెండూ వాడి కిచ్చి ఎందుకూ పనికిరాని ఎగువమళ్లు రెండూ నన్ను తీసుకోమంటే నే నేమన్నా బాగుపడాలా!'

'తాతా! ఈ పంపకంతో నాప్రాణం విసిగెత్తి పోతోంది. వా డిష్టమొచ్చినట్లు కానీ ప్రతిదీని'.

'అదేమిటండీ! అంతకాడికి పంపకాలు పెట్టుకోకపోతే ఏం? అంతా ఆయనగార్నే తీసుకోమని ఊరుకోకపోయారూ' అని గది కిటికీలోనుంచి తొంగి చూస్తున్న అన్నపూర్ణ భర్త నుద్దేశించి అన్నది.

రాముడు భార్యమాట వినీవిననట్టుగా ఊరుకున్నాడు. పుల్లారెడ్డి ఆ మాటల్తో కొంచెం కదిలి న్యాయ మాలోచించి 'గోపాలం! నువ్వన్నమాట బాగానే ఉంది. ఎగువమళ్లు రెండూ ఎందుకూ పనికి రావని నువ్వే అంటున్నావు కదా! అవి వాడుమాత్రం ఎట్లా తీసుకుంటాడు చెప్పు' అని మెల్లగా అన్నాడు.

దీంతో గోపాలం మండిపడి 'వ్యవహారాల్లో ఆడవాళ్లుకూడా దిగితే ఇక చెప్పేదేముంది? ఇంట్లో కూర్చుని ఏడవక వీటిల్లో వాళ్ల కెందుకంట' అంటూ ఎదురుగుండా ఉన్న గేదెకట్టుకొయ్యవంక చూస్తూ అన్నాడు.

రాముడు ఈమాట భరించలేకపోయాడు. అతని కాపాదమస్తకమూ శరీరం కోపంతో గజగజలాడింది. 'తమ్ముడి వని ఊరుకున్నానురా వెధవా! ఏదో చిన్న వాడివి- నీ కయిష్టంగా ఎందుకు జరగాలని నేను

సర్దుకుంటూ ఉంటే నోటికి వచ్చినట్లల్లా పేల్తావేం. జాగ్రత్త!' అని అన్నాడు.

'నువ్వు వెధవా గిధవా అంటే ఇక్కడ పడేవాళ్లెవరూ లేరు. ఈ ముండమోపి బెదిరింపులకు నేనేం భయపడతా ననుకున్నావు కాబోలు. ఒళ్లు దగ్గిర ఉంచుకు మాట్లాడు' అంటూ గోపాలం చొక్కా చేతు లెగదీస్తూ అరుగుమీదినుంచి లేచాడు.

'కొడ్తావా ఏమిట్రా! కొట్టుచూద్దాం ఏమాత్రం కొడ్తావో' అంటూ రాముడు ముందుకు వచ్చాడు.

'కొడ్తానా కొట్టిచూపిస్తానా! నాతో మర్యాదగా ఉండకపోతే చివరికి అంతే అవుతుంది. ఏమనుకుంటున్నావో' అని గోపాలం మఱీ మీదికి వచ్చాడు.

పుల్లారెడ్డి చూస్తూ ఊరుకోలేక ఇద్దఱి మధ్యకూ వచ్చి గోపాలంవంక చూచి 'ఇంతకాడికి నన్నెందుకురా నువ్వు పిల్చుకువచ్చావు? చేతులు చాలా! నా దుడ్డుకఱ్ఱకూడా తీసుకుంటావా? భూమ్మీద నూకలు తక్కువై ఏడవబోకు' అంటూ కళ్లు పెద్దవిచేశాడు.

గోపాలానికి రెడ్డి అంటే కొంచెం గౌరవం ఉంది. కాని అతనికి ఊరంతా అన్నపక్షమే అవలంబిస్తారని అనుమానం. ఈ అనుమానంతోనే రెడ్డి చెప్పిన దానికి దేనికీ సరాసరి ఒప్పుకోక ఏదో సవరణ తెస్తూ ఉంటాడు. ఈ సమయంలో రెడ్డిముఖం చూచేసరికి అతనికి కొంచెం భయంవేసింది. వెంటనే వెనక్కు తగ్గాడు. ఇది ఆసరాగా తీసుకుని 'అయితే నే నొక విధంగా తేలుస్తాను ఇద్దఱూ వింటార్రా!' అన్నాడు రెడ్డి.

'నీ ఇష్టం వచ్చినట్లు చెయ్యి తాతయ్యా! నా కేమీ అభ్యంతరం లేదు' అన్నాడు రాముడు.

గోపాలం మాట్లాడలేదు.

'ఏరా! గోపాలం! నువ్వేమీ అవుననవు. మఱి నే నేం చెప్పినా ఎదురుచెప్తావాయె. ఎట్లా?'

'నువ్వు చెప్పు—ఏం చెప్తావో. నేనూ మాట్లాడనులే' అని అంటూ అరుగుమీద మళ్లీ కూర్చున్నాడు గోపాలం.

'అయితే ఉత్తరపువైపు ఎగువమడీ, దిగువమడీ ఒకరు తీసుకోండి. దక్షిణపువైపు రెండుమళ్లూ ఇంకోరు తీసుకోండి. మఱి నీ కేవైపుది కావాలో చెప్పు'

'నేను ఉత్తరపుమళ్లే తీసుకుంటాను' అన్నాడు గోపాలం.

రాముడు మాట్లాడలేదు. ఉత్తరపు మడిలోకి నీటికాలవ ఉంది. దక్షిణపు మళ్లల్లోకి నీరు రావాలంటే ఆ మళ్లల్లోంచే రావాలి. ఆ సంగతి అన్నపూర్ణకు తెలుసు. రాముడు ఏమీ మాట్లాడకుండా తల వంచుకు కూర్చున్నాడు. అందుకని ఆవిడ మళ్లీ నోరుచేసుకోవలసివచ్చింది. 'అయితే నీళ్లు ఆ మళ్లల్లోనించి రావలసిందేనా వీటికి' అని ఊరుకున్నది.

రెడ్డి వెంటనే అందుకుని 'దానికేం? ఉత్తరపు మళ్లు తీసుకున్నవాడు దక్షిణపుమడిలోకి కాలవ తీయించియిస్తాడు. ఏరా గోపాలం!' అన్నాడు.

గోపాలం కాదనడానికి వీల్లేకపోయింది. 'సరే అట్లాగే కానియ్యి' అని ఊరుకున్నాడు.

రాముడు ఒప్పుకున్నట్టుగానే గ్రహించి పుల్లారెడ్డి 'ఇక మిగిలిందల్లా వాములదొడ్డీ, ఎకరం బీడూనూ. నా మతం ఏమిటంటే, ఇద్దఱూ చెఱి ఒకటీ తీసుకోవడం మంచిదని. రాముడూ! ఈ సారి నువ్వు చెప్పు నీ కేం కావాలో' అని అంటూ గోపాలంవంక చూస్తూ నిలబడ్డాడు.

రాముడు 'నే నేమీ మాట్లాడను తాతయ్యా. ఎందుకొచ్చిన అప్రతిష్ఠ! ఏదో ఒక విధంగా తేల్చెయ్యి' అన్నాడు.

దాంతో గోపాలానికి కొంచెం కోపం వచ్చింది. అయినా కార్యం సానుకూలం అయిందాకా మాట్లాడకూడదని కొంచెం తమాయించుకుని ఊరుకున్నాడు. గోపాలంముఖం చూచి అతని మనోవిషయం గ్రహించాలని ప్రయత్నిస్తున్న పుల్లారెడ్డి 'అయితే గోపాలం! నువ్వు వాములదొడ్డి తీసుకో. వాడి కాబీడు ఇయ్యి. కాని దానికి కోఅడీ గీఅడీ లేదాయె. అందుకని ఈయేటికి మంగళగిరికంప పెట్టించి కంచె వేయించి

ఇయ్యి; ముందు నాటి కదే ఆబాజవుతుంది. ఏమంటావ్.' అన్నాడు.

'నాకుమాత్రం బీడు అక్కఱలేదా ఏమిటి!' అంటూ మూతిముడిచాడు గోపాలం.

వెంటనే రెడ్డి 'అదీ ఎకరమే ఇదీ ఎకరమేనాయి. దీనికి చుట్టూ కోటగోడలాంటి కోఅడి ఉండె. దొడ్డినిండా వాములే పెడ్తావా? వామిమేర విడిచి మిగిలింది రెండుచాళ్లు దున్ని విడిచిపెడితే మొలలోతు బీడు సిద్ధమాతుంది!' అన్నాడు.

'అదిమాత్రం నమ్మకమేమిటి? అది ఎప్పుడో తాతలనాటినుండీ దిక్కూ దిబాసూ లేక వాములతో ఉడికెత్తిన భూమి గడ్డిపట్టుతుందా ఏడుస్తుందా! అల్లా ఎందుకు? ఇందులోనూ రెండుభాగాలు చెయ్యి; అందులోనూ రెండుభాగాలు చెయ్యి' అన్నాడు గోపాలం.

'అక్కడోకాస్త అక్కడోకాస్త ఉంటే ఆబాజుచేసుకోవడం కష్టం కాదుట్రా!'

'కష్టం అయితే అయిందిలే. అల్లా చేస్తేనే నేను ఒప్పుకుంటాను.'

'ఎందుకు తాతయ్యా! ఇంత రాద్ధాంతం. వాడిఇష్టం వచ్చినట్లు నిశ్చయంచెయ్యి. నేనేమీ ఎదురు చెప్పనన్నాగా' అన్నాడు రాముడు.

'సరే! అట్లాగే కానివ్వండి. ఇక అయిపోయినట్టేనా!' అన్నాడు రెడ్డి.

'మఱి పాత్రసామగ్రీ-గొడ్డూ గోదా అసలు ముఖ్యమైన విషయాలు విడిచిపెట్టితే ఎట్లాగా? అవి పంచనక్కఱలేదా ఏమిటి' అంటూ గోపాలం మళ్లీ లేచి నుంచున్నాడు.

దీంతో రాముడికి చిరాకు ఎక్కువైంది. పంపకమన్నాక అన్నీ ఒకసారే తేలిపోతే మంచిదిగదా అని సమాధానపఱుచుకొని పాలేళ్లను కేక వేసి ఉన్న సామగ్రి అంతా దింపమన్నాడు. ఒక్క అరగంటలో చెంబూ తప్పాలా దగ్గఱ్నుంచీ బొట్టుపెట్టెలూభోషాణాలవఱకూ అన్నీ బైటపడవేశారు.

'తాతయ్యా! ఉన్న సామాన్లివి. నీఇష్టం వచ్చినట్లు పంచు' అని దూరంగా కూర్చున్నాడు రాముడు.

'ఇప్పుడు ఇంట్లో వాడకంలో ఉన్న సామాన్లు తనే తీసుకుంటాడా?' అని రెడ్డివంక చూచి అన్నాడు గోపాలం.

తల వంచుకుని అరుగుమీద నెత్తిన చేతులు పెట్టుకు కూర్చున్న రాముడు ఉలిక్కిపడి 'ఏమేవ్! ఆ అంటగిన్నెలతోపాటు ఇంట్లో ఉన్న వస్తువులన్నీ బైటపడెయ్యి' అని భార్య నుద్దేశించి కేక వేశాడు. అన్నపూర్ణ ఒక్కొక్కటే బైటకుజేరవెయ్యడం మొదలు పెట్టింది. ఒక పాలేరు వాటి నందుకుని సామానులన్నింటిలో చేరుస్తున్నాడు.

ఇంతలో గొడ్లపాకలో పాడిఆవు అరిచింది. దానిముందు మేత అయిపోవడం చూచి మఱొక పాలేరు మేత తేవడానికి వెళ్లాడు. పుల్లారెడ్డి సామాన్లు ఇంకా అన్నీ రాకపోవడం చూచి ముందు పశువుల సంగతి నిర్ణయంచేద్దా మనుకున్నాడు. వాళ్లకు రెండావులూ, రెండు గేదెలూ, ఒక ఎడ్లజతా మాత్రం ఉన్నాయి. ఆ ఎడ్లజత వాళ్ల ఇంట పుట్టిపెరిగిందే. ఆ రెండావులూ ఏడాదివిడిచి ఏడాది కోడెదూడల్ని పెడ్తాయి. అయితే అవి వీళ్ల ఇంటికి ఏడాది హెచ్చు తగ్గుగా వచ్చాయి. అందుకని తొలిచూలు కోడెల్ని పెంచి పెద్దవిచేసి వ్యవసాయం చేస్తున్నారు. తర్వాత వాటి నన్నింటినీ ఒకటి రెండు ఏళ్లు పెంచి చిన్న సంసారం అయిన కారణంచేత అమ్మేసుకునేవారు. ఆవుల్ని, గేదెల్ని పంచడం విషయంలో రెడ్డి కేమీ ఇబ్బందిరాలేదు. ఇద్దఱూ చెఱొక ఆవునీ, చెఱొక గేదెనీ తీసుకునేటట్టు నిశ్చయంచేశాడు. కాని వాటి చిన్నతనంనుండీ తాను ఎఱిగి ఉండడంవల్ల ఆ ఎడ్లజత పంచడం విషయంలోమాత్రం అతని మనస్సు చివుక్కుమన్నది. భూమిమీద పడ్డదిలగాయతు సుఖం వచ్చినా దుఃఖం వచ్చినా అవి రెండూ రామలక్ష్మణులలాగా కలిసి ఉన్నాయేగాని విడివడి ఉండలేదు. వీళ్ల తండ్రి అంకమ్మ బ్రతికి ఉన్నప్పుడు తానుగూడా ఆ ఎడ్లు

కట్టిన బండీ ఎక్కి చాలాసార్లు తిరిగాడు. వాటి చుఱుకూ, నెమ్మదీ, అన్యోన్యం అన్నీ తనకు బాగా తెలుసు. అటువంటి జతను విడదియ్యడ మేమీ బాగుండ దనిపించి 'ఒరే! గోపాలం! ఈ ఎడ్లజతను మాత్రం విడదియ్యబోకండి. ఎవరో ఒకరు దాన్ని తీసుకుని దానికి బదులు ముదరాఇస్తే రెండోవాళ్లు మఱోజత కొనుక్కోవచ్చు' అన్నాడు రెడ్డి.

'ముదరా ఇవ్వడ మంటే సామాన్యమా ఏమిటి? ఇప్పుడు వాటి ఖరీదు ఎంత హీనపక్షమైనా ఎనిమిది వందలకు తక్కువ కావు. ఎక్కడినుంచి ఎత్తుకువస్తాడేమిటి ఎవడుమటుకు' అని విసుక్కున్నాడు గోపాలం.

ఈ మాటలు గోపాలం గట్టిగా అనేటప్పటికి ఎడ్లను పంచడం తప్పదన్న విషయం రాముడి మనస్సులో ముల్లుగుచ్చుకున్నట్టు గుచ్చుకుంది.

రాముడి కీపంపకం బొత్తుగా ఇష్టంలేదు. తండ్రి చనిపోయి ఇంకా నెలరోజులు కాలేదు. పరిస్థితు లిట్లా విషమించడం అతన్ని ఎంతో బాధపెట్టుతోంది. గోపాలం ఇట్లా ప్రవర్తిస్తాడని అతను అనుకోకపోలేదు. కాని ఇంత తొందర్లో ఈ అవసరం వస్తుందని అతను ఎన్నడూ అనుకోలేదు. ఈ పంపకం జరుగుతున్నంత సేపూ అతడు మనస్సులో యమయాతన పడుతున్నాడు. తన తండ్రిమర్యాద, తన కుటుంబంప్రతిష్ఠ అన్నీ గంగలో కలుస్తున్నట్టు అతని కళ్ల ఎదుట భీకరంగా కనపడుతున్నాయి. భావిజీవితంలో తమ గౌరవహీనమైన బ్రతుకులు అతనికి సాక్షాత్కరిస్తున్నాయి. తన కొక కొడుకున్నాడు. తన భార్య ఈ పంపకానికే పట్టుపడుతోంది. ఈ నెలరోజుల్లోనూ గోపాలం తన్నూ, తన భార్యనూ అన్న మాటలు ఇన్నీ అన్నీ కావు. ఒకప్పుడు సమస్తమూ గోపాలానికి విడిచిపెట్టేసి తాను ఏదో కూలిచేసుకొని బతుకుదామనిగూడా అనుకున్నాడు. కాని భార్య నిలవవేసింది. కొడుకును చూపించింది. ఇటువంటి పరిస్థితుల్లో భార్యను సంతుష్టిపరిచి కొడుకును బాగు చేసుకోవడం తన విధి అని తోచింది. అందుచేత ఈ పంపకానికి ఒప్పుకోక తప్పనిసరి అయింది. అయినా ప్రతిదానికీ పేచీలు పడటం అతని స్వభావం కాదు. అందుకనే మొదటినుంచీ ముభావంగా ఉన్నాడు. కాని ఎడ్లజత విషయంలో అట్లా ఉండలేకపోయాడు. వాటిని చిన్నప్పటినుంచీ తన చేతుల్తో తన బిడ్డలవలె పెంచడమే దానికి కారణం. వాటిని తానే తీసుకోవాలన్న సంకల్పం అతని మనస్సులో గాఢంగా ఉంది. అందుకని రెడ్డి ఇచ్చిన ఈ సలహా అందుకుని 'నేను ముదరా ఇస్తాను. నాకు ఇచ్చేసెయ్యి' అన్నాడు రాముడు.

'నీ కేమయ్యా! ఏదో తెగనమ్మి ఇస్తావే అనుకో. నీడబ్బు ఎవడికి కావాలి? అటువంటి ఎడ్లు నాకు దొరకద్దూ. ఏదో ఒకటన్నా ఉంటే రెండోది ఎక్కడన్నా సంపాదించుకుని తంటాలు పడవచ్చు' అన్నాడు గోపాలం.

రాముడు ఈ భావానికి తట్టుకోలేకపోయాడు. గొంతు నులిమితే రెక్కలు టపటపా కొట్టుకున్న పిట్టలా గిలగిలలాడింది అతని మనస్సు. కాని ఏం చెయ్యగలడు? ఉపాయ మేమీ తోచక చేతుల్తో తల పట్టుకు కూర్చున్నాడు.

ఈ విషయంలో పుల్లారెడ్డి మనస్సుగూడా బాగా నొచ్చుకుంది. ఏమిటిరా గతి! వీటిని విడదియ్యవలసివచ్చేటట్లే ఉందే అని కాసేపు ఆలోచించాడు. అంతలో అతని కో ఉపాయం తోచింది. 'ఒరే అబ్బాయిలూ! నే నేదో పెద్దవాణ్ని. మీ ఇద్దరి మధ్యా పరిష్కారం చెయ్యడానికి వచ్చాను. ఇందులో నేను బావుకునేది ఏమీ లేదు గదా!' అని ఆగాడు.

ఈ మాటలు వినేటప్పటికి ఈ దుష్టపరిస్థితి తొలిగే ఉపాయం ఏమన్నా రెడ్డి చెప్పుతాడేమో అన్న ఆశ రాముడికి కలిగింది. అందుచేత కొంచెం తల ఎత్తి రెడ్డివంక తిరిగి 'అదేమిటి తాతయ్యా అట్లా అంటావు! ఇందులో నీ కేమున్నది- పొద్దుటినుండి మామూలాన పడుతున్న బాధతప్ప' అన్నాడు.

'సరే దాని కేంలే. పెద్దవాళ్లమంటూ ఉన్నాక ఆమాత్రం అంటించుకోకపోతే ఎట్లా? అది కాదు

గాని మీరు ఇద్దరూ ఏమీ అనుకోకుండా ఉంటే నా కొకమాట చెప్పాలని ఉంది' అని మళ్లీ ఆగాడు రెడ్డి.

'ఏమిటో చెప్పవయ్యా నసక్క' అన్నాడు గోపాలం విసుగుతో.

'నువ్వు అలా విసుక్కుని కసిరితే నాకు ఎందుకు వచ్చిందీ బెడద. నాదారిని నే పోతాను. మీ ఇష్టం వచ్చినట్లు అఘోరించండి!' అంటూ లేచాడు పుల్లారెడ్డి.

'ఇంతదాకా వచ్చి నువ్వు కోపగించుకుని వెళ్లడం ఏమీ బాగా లేదు తాతయ్యా!' అన్నాడు రాముడు మెల్లగా.

ఈమాట విని రెడ్డి ఆగాడు. 'సరే! ఏమయితే అది అవుతుంది. నేను చెప్పాలిసిన మాట ఏమిటో చెప్పి మటీ వెళ్తాను. ఒరే గోపాలం! నువ్వుకూడా బాగా ఆలోచించు. వాటిని విడదియ్యడం నేనే కాదు- ఊళ్లో ఎవళ్లూకూడా అంగీకరించనివిషయం. అలా విడదీసి ఎవ్వరూ లాభం పొందలేరుసరిగదా దానివల్ల అనర్థాలుగూడా వస్తాయి. అందుకని నామాట విను. నువ్వు వాటిని తీసుకుని వాడికి ముదరా అన్నా ఇయ్యి. వాటిని వాడి కిచ్చి నువ్వన్నా డబ్బుతీసుకో. ఇది కాదంటావూ, నీఇష్టం వచ్చిన ధర చెప్పు. ఆపైకం నే నివాళ ఇస్తాను. ఇద్దరూ చెటీసగం తీసుకుని దానికి కాస్తో కూస్తో కలుపుకుని చెటోజతా చిన్నజతలు కొనుక్కుని కాలక్షేపం చెయ్యండి.'అని సమాధానంకోసం గోపాలం వంక చూచాడు రెడ్డి.

గోపాలం ఛట్టుమని లేచి 'చాలుచాల్లేవయ్యా! నిన్నేమో పెద్దమనిషివని తీసుకువస్తే మాదగ్గఱ మంచి జత కాజెయ్యాలని చూస్తావు! నువ్వెంత ఇస్తావేమిటి? మహా ఇస్తే పదివందలు ఇస్తావేమో! పంచుకుంటే ఐదువందలు వచ్చె. తోక ఉంటే గొడ్డు తొంభై పలుకుతున్న ఈరోజుల్లో అయిదువందలికీ అడ్డెడు గింజలు లాగే ఎద్దు రాదు'అంటూ ఎడ్ల దగ్గఱకు పోయి చిన్నఎద్దు మెడతాడు పట్టుకుని ఈవతలకు లాక్కువచ్చి గుంజకు కట్టివేస్తూ 'ఇలా జరగవలసిందేకాని మఱొకరకంగా అయితే నే నసలు ఒప్పుకోను'అని ఎద్దుమీద చెయ్యివేసి విజయగర్వంతో నిలబడ్డాడు.

వెంటనే పుల్లారెడ్డి 'నే నేం చేస్తాను. మీకర్మం' అంటూ లేచిపోయాడు.

'సామాన్లు జేరవెయ్యడంఅయింది'అన్న అన్నపూర్ణమాటలు ఎవరూ వినిపించుకోలేదు.

కుడిచేత్తో బొమ్మ అదుముకొని ఎడంచేత్తో వాలిన తల నొక్కుకుంటూ లోపలికి వెళ్లాడు రాముడు.

౨

రెడ్డి వెళ్లిపోవడం, రాముడు ఇంట్లోకి పోవడం, సామాన్లన్నీ బైట పడిఉండడం చూచి గోపాలం మొదట్లో నిర్ఘాంతపోయాడు. కాసేపు ఉండేటప్పటికి అతనికి తన్ను ఎవ్వరూ ఏమీ చెయ్యలేరన్న ధైర్యం వచ్చింది. వెంటనే గోపాలం సామాన్ల దగ్గఱికి పోయి తనకు నచ్చిన వన్నీ విడిగా తియ్యడం మొదలుపెట్టాడు. ఈ అలికిడి విని అన్నపూర్ణ భర్తను బైటికి పోయి చూడమన్నది. కాని రాముడు కదల్లేదు. తానే వీథిగుమ్మంలోకి పోయి నుంచున్నది. ఇంతలో నులకమంచంలో నిద్రపోతున్న పిల్లవాడు లేచి 'అమ్మా' అంటూ ఏడుపు మొదలుపెట్టాడు.

'వాడట్లా ఏడుస్తుంటే నువ్వు అక్కడ నుంచోవడమేమిటి!' అంటూ కేక వేశాడు రాముడు.

'అంతా ఆయన ఇష్టం వచ్చినట్టు అక్కడ తీసుకుంటున్నాడు. మీరిక్కడ మాట్లాడకుండా కూర్చున్నారు'అని విసుక్కుంటూ లోపలికి వచ్చింది అన్నపూర్ణ.

'నాకు చేతకాదు. నీకు చేతయితే వ్యవహారం చేసుకోపో!'అన్నాడు రాముడు కోపంతో.

'ఇంతవఱకూ పంపకం నన్ను ఉద్ధరించడానికే జరిగిం దన్నమాట'అని గొణుక్కుంటూ పిల్లవాణ్ణి ఎత్తుకుంది అన్నపూర్ణ.

రాముడు మాట్లాడకుండా కూర్చున్నాడు.

గోపాలం తనకు కావలసిన సామాన్లన్నీ విడిగా తీసి పాలేళ్ల చేత పాకలో ఒకమూల పెట్టించాడు. గొడ్లపాకలో అటకమీద ఉన్న నాగళ్లూ, మేడికోళ్లూ, పలకట్టులూ, మైలారంజల్లలూ అన్నీ దింపించి తనకి కావలసినవి తాను తీసుకున్నాడు. ఆ పూటనుంచే వేఱింటి కాపరానికి ప్రయత్నాలు మాజోరుగా సాగించాడు. పాలేళ్ల చేత గొడ్లపాకకు మధ్య కట్టులు కట్టించాడు. తన ఆవునీ, తన గేదెనీ, తన ఎద్దునీ తన భాగంలో కట్టేశాడు. ఇల్లు రెండుభాగాలయ్యే టట్టుగా మధ్య ప్రస్తుతానికి తడికలు పెట్టించాడు. పాలేళ్లను వెంబడిపెట్టుకుపోయి వాములదొడ్లో గడ్డి వామి రెండుభాగాలు చేసి తన వాటా వేఱే వామిగా వేసుకున్నాడు. చొప్పగూడు పగలగొట్టించి తన భాగం వేఱేగా కుప్ప వేయించాడు. ఆసాయంత్రమే బయలుదేఱి భార్యను తీసుకురావడానికి అత్తవారింటికి వెళ్లాడు.

రాముడు వీటన్నింటిలో జోక్యం కలిగించుకోలేదు. తమ్ముడి ఔద్ధత్యం చూచి వాడి ఇష్టంవచ్చినట్లే జరగనిమ్మని ఊరుకున్నాడు! ‘తండ్రి చనిపోయి నెలకాలేదు. అప్పుడే సంసారం ఇంత బట్టబయలయింది. ఇకముందు ఎంత యాతన పడాలో’ అనే ఆ రాత్రల్లా ఆలోచించాడు. రాముడు కొంచెం పూర్వకాలపు మనిషి. పెద్దమనిషితరహాగా ఉంటాడు. తండ్రి బతికిఉన్నన్నాళ్లూ ఆయనఅడుగుజాడల్లో నడిచాడు. ఇప్పటికీ ఆయనలా బతకాలని అతని అభిలాష. తన తండ్రి ఎంత మంచివాడు! ప్రేమతో గ్రామం అంతా తనవశం చేసుకున్నాడు. తాను పెద్ద ఆస్తిపరుడు కాకపోయినా ‘దేహి’ అని అడిగిన ప్రతి వాడికీ కాస్తో కూస్తో ఇచ్చి సంతృప్తిపఱిచేవాడు. వ్రాత కోత సాధించకపోయినా ఐహికానికీ, ఆముష్మికానికీ కావలసిన విజ్ఞానం పూర్తిగా సంపాదించాడు. గుళ్లో పురాణాల దగ్గఱనుంచీ గూడెంలో తోలుబొమ్మలాటలవఱకూ అంకమ్మ లేందే అయ్యేవి కావు. అంత బ్రతుకు బ్రతికిన తండ్రి కడుపున పుట్టి తా మిద్దఱూ ఇట్లా అయిపోవడ మేమిటా అని అతని మనస్సు నిమిషనిమిషానికీ బాధపడింది.

కాని గోపాలం చిన్నప్పటినుంచీ ఎడ్డెం అంటే తెడ్డెం అనేరకం. అతడు ఒకడితో కలిసి ఎప్పుడూ ఉండలేదు. ఈసహజప్రవృత్తికి తోడు జీవితరంగంలో అతడు పెరిగిన పరిస్థితులుకూడా అట్లాగే సమకూడాయి. అతడు తల్లిదండ్రుల అదుపాజ్ఞలలో పెరిగి పెద్దవాడు కాలేదు. పుట్టిన రెండేళ్లకే తల్లి చనిపోవడం వల్ల మేనమామల ఇంటనే పెరిగాడు. తన భార్యకు ఇష్టం లేకపోయినా వాళ్ల మేనమామ తనకు చేతనైనంతలో గోపాలాన్ని శ్రద్ధగానే పెంచి పెద్దవాణ్ని చేశాడు. చిట్టచివఱకి తన కూతుర్నిచ్చి చెల్లెలిమీది అభిమానంతో గోపాలానికి పెళ్లికూడా చేశాడు. ఎంత చేస్తే ఏం. గోపాలం తన తండ్రిగౌరవమర్యాదల్లో పాలుపంచుకుని పెరగలేదు.

తెల్లవారింది. పలుదోముపుల్ల నములుకుంటూ పుల్లారెడ్డి రాముడిదగ్గఱకు వచ్చాడు. రెండువందల రూపాయలు లెక్కపెట్టి రాముడి కిచ్చాడు. తండ్రి చనిపోయినప్పుడు దినవారాల ఖర్చుకు చేతిలో పైకం లేక తమకున్న ఒక్క బండినీ పుల్లారెడ్డి కిచ్చివేసి అవసరానికి ఒక వందరూపాయలు తెచ్చాడు రాముడు. అది పోగా బండిఖరీదులో మిగిలిన సొమ్మిది. రెడ్డినీ, ఆ సొమ్మునూ చూచేటప్పటికి రాముడికి వెనకటి దుఃఖం అంతా నెమరుకువచ్చింది. రెడ్డిని కౌగలించుకుని ‘తాతా! మా అయ్యగౌరవం ఇట్లా నిలబెట్టుతున్నాం’ అని వెక్కివెక్కి ఏడ్చాడు.

రాముడి తల తన చేత్తో నిమురుతూ ‘ఓరి! వెఱ్ఱివాడా! దీనికి నువ్వేం చేస్తావు? అయినా ఇట్లా ఏడ్చి ప్రయోజన మేమిటి? నీ మానాన నువ్వు బతుకు. ఎవరి గౌరవం వారికే ఉంటుంది’ అని ఓదారుస్తూ ధైర్యం చెప్పాడు.

రాముడు కొంచెం తేఱుకొని చేతులో నోట్ల వంక చూచి కర్తవ్యం జ్ఞాపకం చేసుకుని ‘తాతా! నీతో ఒకమాట చెప్పాలి. ఇట్లా కూర్చో’ అని అరుగు మీద కూర్చోపెట్టాడు.

'తాతా! నువ్వు అప్పుడిచ్చిన వందలోనూ ఏనభై దాదాపు చిన్నదినానికీ పెద్దదినానికీ ఖర్చయినాయి. అయితే ఆ ఖర్చులో వంతులు పెట్టడం నా కిష్టంలేదు. అందుకని మిగిలిన ఈ పైకం అంతా వాడికే ఇచ్చివెయ్యి. నేనిస్తే నాతో ఏదో జగడమాడి అవీ ఇవీ కెలుకుతాడు. అది అంతా నేను సహించలేను. నువ్వే వాడి చేతికీ పైకం ఇస్తే మఱేమీ మాట్లాడడు. ఈ కాస్తపనీ నా కోసం చేసిపెట్టాలి' అని రెడ్డిచేతులు పట్టుకున్నాడు రాముడు.

'సరేలే! నీ ఇష్టం అట్లా ఉంటే అట్లాగే చేస్తాను' అని రెడ్డి లేచి, బయలుదేరాడు.

అప్పటి కింకా జాముప్రొద్దు ఎక్కలేదు. రెడ్డి అలా వీథిలో అడుగుపెట్టేటప్పటికి గూడుబండీ ఒకటి వాకిట్లో నిలబడింది. గోపాలమే అయి ఉంటాడు, మనము ఎందుకు పలకరించాలని తనదారిని తాను వెళ్లిపోయాడు రెడ్డి. గోపాలం భార్యను లోపలికి పంపించి, పాలేరుచేత పెట్టే బేడా దింపిస్తూ, వెళ్లుతూ ఉన్న రెడ్డివంక చూస్తూ నిలబడ్డాడు.

పరిచయం చిన్నబావతో ఎక్కువ ఉన్నా సీతమ్మకు పెద్దబావమీద అభిమానం ఎక్కువ. తన్ను చిన్నప్పుడు చిన్నబావ ఎప్పుడూ మొట్టికాయలు మొట్టడమేకాని ఎత్తుకున్న పాపాన పోలేదు. పెద్దబావ అట్లా కాదు. చిన్నతనంలో తన్ను ఎత్తుకొని ఏది కావాలంటే అది తెచ్చిపెట్టేవాడు. తాను గుమ్మంలో అడుగుపెట్టుతూనే, పిల్లవాణ్ణి బుజాన వేసుకుని జోకొట్టుతూ అటూ ఇటూ పచార్లు చేస్తున్న రాముణ్ణి చూచింది సీతమ్మ.

'బావా! రంగయ్య కులాసాగా ఉన్నాడా?' అని అంటూ చేతులు చాచింది.

అంతలో గోపాలం లోపలికి వచ్చి సీతమ్మను చూచి 'నీకు వాళ్లతో ఏం సంబంధం! అటు పో. లోపలికి పో' అని కేక వేశాడు.

సీతమ్మ చాచిన చేతు లట్లాగే ఉంచి నివ్వెఱపోయింది.

రాముడు తాతిబొమ్మలా నిలబడిపోయాడు.

'ఇంకా కదలవేం? నీకు కాదూ చెప్పేది!' అని గట్టిగా అరుస్తూ కళ్లు ఎఱ్ఱజేశాడు గోపాలం.

సీతమ్మ మెల్లగా, తడబడుతున్న శరీరంతో తమ భాగంలోకి వెళ్లింది.

పిల్లవాడు గొల్లున ఏడుపు మొదలెట్టాడు. రాముడు తల వంచుకుని లోపలికి వెళ్లాడు.

గోపాలం కొత్తకాపురం ఈ విధంగా మొదలుపెట్టాడు. అతని వెనకనే వచ్చిన పాలేరు పెట్టే మూటా అరుగుమీద పెట్టి, అమ్మగారు కనపడకపోవడంచేత, అయ్యగారితో చెప్పడానికి భయం వేసి ఎవరితోనూ చెప్పకుండా బండితోలుకు వెళ్లిపోయాడు.

మఱునాటికల్లా తామరపువ్వుల్తో కలకలలాడే నిండుచెఱువువంటి అంకమ్మ ఇల్లు తిమితిమింగిలాలతో తరంగసంక్షుభితమయ్యే మహాసముద్రంలాగా మాఱిపోయింది. 'కూడలికాపురం కుతకుతలూ, వేఱింటి కాపురం వెతవెతలూ' అన్నట్లయింది వారి పరిస్థితి. పాలేళ్లిద్దఱూ పని మానేస్తామని రాముడితో చెప్పడానికి వచ్చారు. తండ్రి బతికిఉండగా స్వంతానికి తోడు కవులుపొలం వ్యవసాయంకూడా ఉండేది కాబట్టి వాళ్ల అవసరం ఉన్నది. తనకు ఇప్పు డవి అన్నీ పెట్టుకునే మనస్స్వాస్థ్యం లేకపోబట్టి 'సరే వెళ్లండి' అన్నాడు. దాంతో ఎవరిపని వాళ్లు స్వయంగా చేసుకోవలసివచ్చింది. తానూ, తనభార్యా కాపురానికి కొత్త కాబట్టి కొన్నాళ్లపాటు గోపాలం పాలేర్ని పెట్టుకుందా మనుకున్నాడుగాని తనదగ్గఱ పనిచెయ్యడానికి ఎవడూ ఒప్పుకోలేదు. అందుచేత గోపాలం మగపనీ ఆడపనీ తనే చేసుకోవలసివచ్చింది.

పంపకాలయి సరీగా రెండురోజులే అయింది. రాముడు వీథిలోకి రావడం మానివేశాడు. ఎప్పుడూ ఇంటిపట్టునే ఉండేవాడు. తోచకపోతే అటూఇటూ పిచ్చి ఎత్తినవాడిలా తిరుగుతూఉండేవాడు. గంటల తరబడి గొడ్లపాకలో కూర్చునేవాడు. లేచి ఇంట్లోకి రాబోతూ అప్పుడప్పుడు గోపాలంభాగంలోకి పొర

పాటున అడుగుపెట్టేవాడు. ఆసమయంలో గోపాలం ఇంట్లోలేకపోతే 'రా! బావా! లోపలికి రా!'అని కేకవేసేది సీతమ్మ. ఈ కేక విని పొరపాటు తెలిసికొని చటుక్కున వెనక్కి తిరిగి తన భాగంలోకి వచ్చేవాడు. గోపాలం ఇంట్లో ఉంటే ఆ పొరపాటూ జరిగేది కాదు. ఒకవేళ జరిగిందో, ఎదురుమాట రాముడు ఎన్నడూ చెప్పకపోయినా, వీథినిబోయే ప్రతివారూ ఆగేటట్లు గోపాలం గట్టిగా కేకలు వేసేవాడు.

ఎంత తంటాలుపడ్డా రాముడు గృహాన్ని సాక్షికంగా చూడలేకపోయాడు. ఒక్క గృహ మేమిటి? తన్ను తన పూర్వులతోటీ, తన వంశంతోటీ ఏకం చేసుకుని పెరిగిన అతని మనస్సు తన్ను తానుగా చూచుకోలేకపోయేది. చెయ్యి శరీరాన్ని ధిక్కరించి తెగిపోవచ్చు. ఆ తెగిపోవడంవల్ల శరీరానికి చెయ్యి లేదన్న అప్రతిష్ఠే వస్తుందిగాని తాను స్వతంత్రంగా బతకలేదు. ఈ విధంగా అతని మనస్సు ఊహించి ఊహించి విడివడడంవల్ల తమకు వచ్చే ప్రళయం ప్రత్యణువులోనూ సాక్షాత్కరింపజేసేది. ఒక్కొక్కప్పుడు తాము విడిపోలేదన్నట్టుగానే అతడు అనుకునేవాడు. అటువంటి సందర్భాల్లో బాహిరమైన ప్రతిబంధకాలు పంపకంవిషయం జ్ఞాపకం చేసేవి.

ఒక్కొకప్పుడు బాధ భరించలేక దైవప్రార్థన చేసేవాడు. ఆ ప్రార్థనా సమయంలో అప్రయత్నంగా తన తండ్రి యావజ్జీవమూ ప్రతినిత్యమూ నమస్కరించిన దేవుడున్న గూడు దగ్గఱకు వెళ్లబోయేవాడు. కాని దారిలో తడిక అడ్డుతగిలేది. చటుక్కున చతికిలబడి తన ఊపిరితిత్తులలో ఒకదాన్ని కోసివేసిన బాధతో కుంగిపోయేవాడు. మఱికొన్ని సమయాల్లో అతని సర్వస్వాన్నీ తండ్రి ఆవేశించేవాడు. అటువంటి సమయాల్లో తన తండ్రి కూర్చున్న చోటూ, అతడు వాడిన చెంబూ, అతడు పట్టుకున్న కఱ్ఱా ఇట్లాంటి వాటికోసం తహతహలాడేవాడు. కాని అవి ఏవీ అతని భాగంలో లేవు. అతనికి దక్కింది తండ్రి హృదయం మాత్రమే. భౌతికమైన తండ్రి ఆకారాన్ని జ్ఞాపకంచేసి ఏతద్వియోగబాధ నపనయించే బాహ్యవస్తు వొక్కటీ అతని భాగంలో రాలేదు.

గోపాలానికీ విచారం ఏమీ లేదు. కాని ఒక్కొక్కరోజు గడిచినకొద్దీ అతనికి సంసారం బరువు ఎక్కువకావడం మొదలుపెట్టింది. పాలేరు లేకపోయినా తనకు కావలసిన పనులన్నీ తనే చేసుకుంటున్నాడు. ఎంత చేసుకున్నా తన్ను అనుకూలించే వాళ్లు ఊళ్లో ఎవళ్లూ లేకపోవడం అతనికి కష్టం అయింది. రెడ్డి ఇచ్చిన పైకం చేతిలో ఉన్నది. ఉన్నా దాన్ని ఖర్చుపెట్టుకోవడానికి వీలులేని పరిస్థితులు వచ్చాయి. తన కాపురం కొత్తది. తానా ఊళ్లో నిలదొక్కుకోవాలి. ఇప్పుడే పైకం ఖర్చుపెట్టితే ముందేం అవసరం వస్తుందో అని దాన్ని దాచిపెట్టాడు. దీనికి తోడు తన భార్య ఎంతసేపూ అన్నపక్షాన వాదించడం కూడా అతనికి ఇష్టమయ్యేది కాదు.

ఉన్నవి ఉండగా పంపకమైన మూడోనాటి నుంచీ అతనికి ఒక కొత్త బెడద వచ్చిపడింది. ఎడ్లలో అతని ఎద్దు చిన్నది కావడంతో అది బెంగపెట్టుకుంది. జతగా మెయ్యడం అలవాటయిన గొడ్డు కాబట్టి ఈ మూడురోజులనుండీ ఒంటరిగా కట్టివేస్తూ ఉండడంవల్ల మేతమెయ్యడం మానివేసింది. కొత్త వదిలితే అదే మేస్తుందని ఒకటిరెండురోజులు ఉపేక్షచేశాడు కాని తర్వాత గూడా అది అట్లాగే ఉండిపోయింది. దిష్టితాడు వేయించీ, నడుంతాడు కట్టించీ తంటాలు పడ్డాడు గాని లాభం లేకపోయింది. తన ఎద్దు ఇలా తీసిపోతూ ఉంటే రాముడి ఎద్దు బాగానే ఉంది. దీన్ని అతడు సహించలేకపోయాడు. తాను దుక్కలాగా ఉంటే తన అన్న రోజురోజుకూ శుష్కిస్తున్నాడే అన్న విషయం అతనికి తోచలేదు. అది తెలిస్తే ఈ ఎడ్ల పరిస్థితి కూడా అర్థమయ్యేది. రాముడి ఎద్దు అప్పుడప్పుడు జత విడిచి పొరుగూరు పోయి పనిచేసి వచ్చేది. అందుకని గోపాలంఎద్దుకు పట్టినంతగా దీనికి జతవిడవడందుఃఖం పట్టలేదు. మొదట్లో రెండుమూడుపూటలు తోడి ఎద్దుకు సాను

భూతి చూపిస్తూ రాముడి ఎద్దు మేత మానివేసినా తర్వాత మామూలుగా మేత మేస్తోంది. అందుచేత రాముడికి తన ఎద్దువిషయమైన ఆందోళన ఏమీ అవసరం లేకపోయింది. కాని గోపాలంఎద్దు పదిరోజులు గడిచేటప్పటికి సగానికి సగం తీసింది. అది ఎప్పుడూ రాముడి ఎద్దువంకే చూస్తూ నిలబడేది. అప్పుడో పరకా అప్పుడోపరకా నమిలినా మనఃపూర్తిగా తినని తిండి ఏం వంటబట్టుతుంది?

రాముడికి దుఃఖం కొంచెం వెనకపట్టింది. ఇప్పుడు ఇదివఱకు మాదిరి ఎప్పుడూ ఇంట్లో కూర్చోక బైటికి వచ్చి ఆపనీ ఈపనీ చూచుకుంటున్నాడు. ఊళ్లో పరపతి గల మనిషి కాబట్టి వాములదొడ్డినుంచి మేత తేవడం, పచ్చగడ్డి మోటబావులకింద ఎక్కడైనా

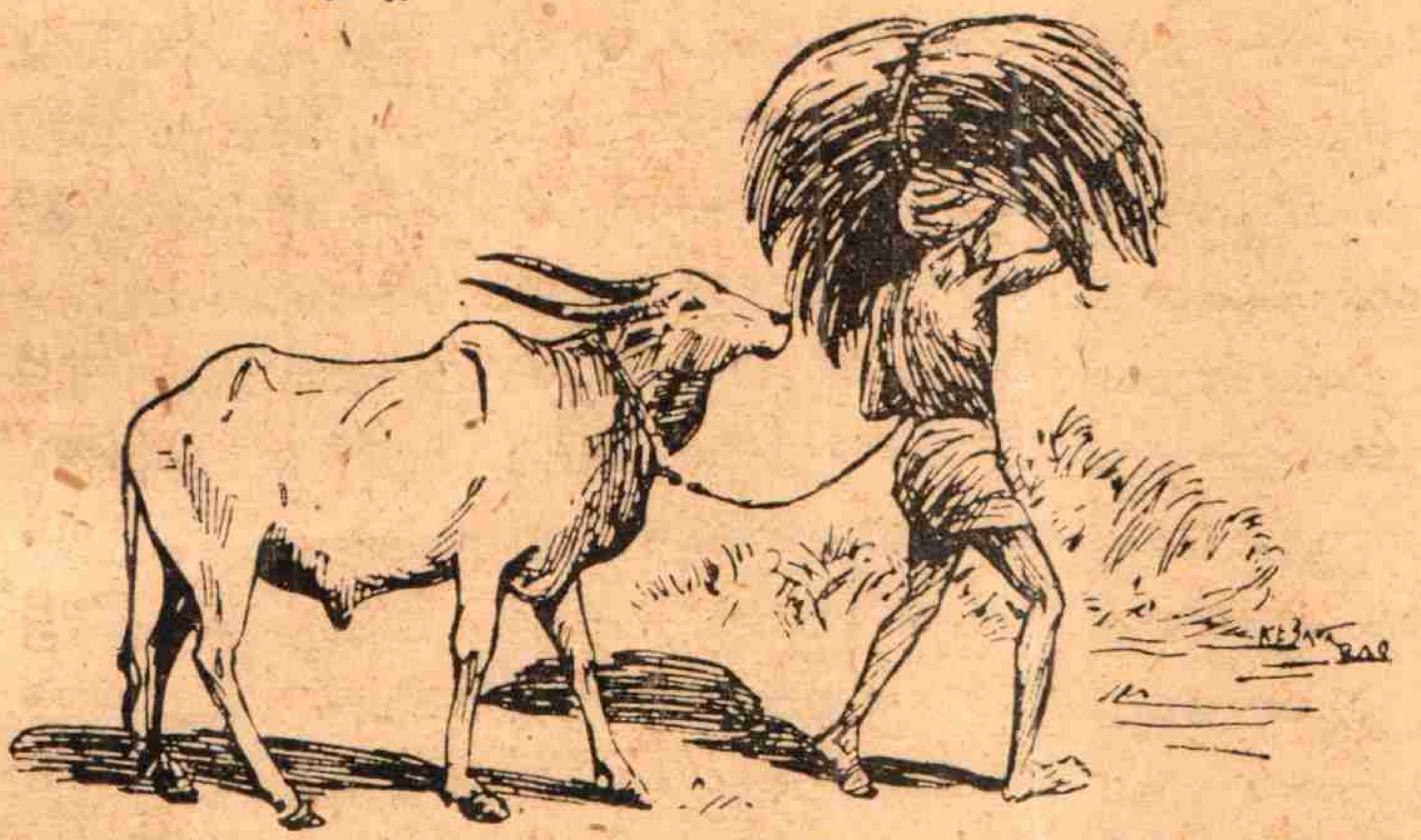

" రాముడిఎద్దు అప్పుడప్పుడు జతవిడిచి పొరుగూరు పోయి పనిచేసి వచ్చేది."

(పుట 326)

ఉంటే తెచ్చుకోవడం మొదలైన పనులన్నీ తాను చేసుకోకుండానే ఇతరులచేత చేయించుకుంటున్నాడు. పనిచేసుకోవడంలో అతని కేమీ కష్టం లేకపోయినా అతని దుఃఖాన్ని తిరగబెట్టే పరిస్థితులు అనుక్షణమూ తటస్థిస్తూనే ఉన్నాయి.

గోపాలంఎద్దు ఇలా శుష్కిస్తూ ఉండడం అతన్ని ఎంతో కష్టపెట్టింది. అది రోజల్లా పోత బొమ్మలా నిలబడి కళ్లవెంబడి నీరుకారుస్తూ ఉంటే చూడలేకపోయేవాడు. దాని ఎదురుగుండా తన పాకలో కూర్చుని తానుగూడా ఏడ్చేవాడు. గోపాలం ఏకారణంచేతనైనా ఇంట్లో లేకపోతే తన ఎద్దును కట్టు ఊడదీసి గోపాలంభాగంలోకి తోలి అక్కడే మఱెంత మేత పడవేసేవాడు. దీని జతన ఉన్నంతసేపూ గోపాలంఎద్దుకూడా మేత మేసేది. ఇటువంటి సమయంలో ఒకరోజున గోపాలం చూచాడు. అతనికి ఒళ్లు మండే కోపం వచ్చింది. చేతికఱ్ఱతో రాముడి ఎద్దును కొట్టుతూ 'గొడ్డుమేతకోసం అశుద్ధం తినకపోతే ఏం ? దగ్గఱ ఉండి మేపుతున్నాడు పెద్దమనిషి' అని అంటూ పెద్ద గందరగోళం చేశాడు. రాముడు నోరుమూసుకొని కళ్లనీళ్లు గుక్కుకుంటూ దగ్గఱికి వచ్చిన ఎద్దువీపుమీద చేత్తో నిమిరి దానిమీద పడి భోరున ఏడ్చాడు. మఱొకమాటు గోపాలంఎద్దు తాడు తెంపుకుని రాముడి ఎద్దుతో కలిసి మేత మేస్తోంది. రాముడు దాన్ని చూచి మఱెంత మేత వాటిముందు పడవేసి రెండు చేతుల్తో రెంటికీ అట్టు గోకుతూ కూర్చున్నాడు. ఇదీ గోపాలంకంట పడింది. 'బుద్ధి గడ్డి తినే వెధవలకు ఎన్నిసార్లు చెప్పితే ఏం లాభం! నా ఎద్దుని తీసుకువెళ్లి తన పాకలో ఎవడు మచ్చిక చేసుకోమన్నాడు' అంటూ తన ఎద్దును లాక్కుపోయి పెద్ద అల్లరి చేశాడు.

ఇటువంటి సంఘటనలు ప్రతినిత్యమూ రాముణ్ణి కుంగదీస్తూనే ఉన్నాయి. గోపాలంఎద్దు ఏమాత్రమూ కోలుకోక అట్లాగే ఉండిపోతోంది. రాముడు దాని దీనస్థితి చూచి భరించలేకపోయాడు. దాన్ని బాగు చేద్దామని తాను ఏమి చేసినా గోపాలం దానికి దురర్థం కల్పిస్తున్నాడు. తన ఎద్దును గోపాలానికి ఇచ్చేస్తే ఆ ఎద్దు తప్పకుండా బాగుపడుతుంది. కాని తాను

ఈ పని చెయ్యడం తన భార్యకు ఇష్టంలేదు. ఒకసారి తాను ఈ అభిప్రాయం బైటపెడితే 'ఇచ్చుకోండి. ఇద్దఱమూ కాడి బుజాన వేసుకుని పొలం దున్నుదాము' అన్నది. ఆవిడఅభిప్రాయం ఎట్లా ఉన్నా తాను ఇవ్వడానికే సిద్ధపడ్డాడు. కాని ఈ ముక్క తానంటే గోపాలం ఏమంటాడో! దీనికి ఏమి అర్థం కల్పిస్తాడో! మొత్తానికి అతనికి భయంగానే ఉంది. అయినా ఒకరోజున ధైర్యంచేసి చెప్పదామని నిశ్చయం చేసుకున్నాడు. అప్పుడు గోపాలం గొడ్లపాకలో అతని ఎద్దుదగ్గఱ నుంచుని ఉన్నాడు. ఆ ఎద్దు మేత మెయ్యకుండా రాముడి ఎద్దువంక చూస్తోంది. అటువంటి సమయంలో రాముడు తన ఎద్దుదగ్గఱకు పోయి దాని తలతాడు ఊడదీసి నడుంమీద వేసి బైటికి తోలుతూ 'గోపాలం! నీ ఎద్దు బొత్తిగా పాడైపోతోంది. దీని జతన ఉంటే అది బాగుపడుతుంది. నేను మఱొక జత కొనుక్కుంటాను. దీన్నిగూడా నువ్వు తీసుకో' అన్నాడు. వెంటనే మబ్బులేకుండానే ఉఱుములూ మెఱుములూ ఫెళఫెళార్భటులు చేశాయి. 'నీమూలాన, నీ ఎద్దుమూలాన అన్యాయంగా నా ఎద్దు పాడైంది. పెద్ద ఔదార్యం చూపించవచ్చావు. పుచ్చుకున్న మఱునాటినుంచీ ఊరంతా రెండు ఎడ్లూ కాజేశానని నన్ను అనేందుకా! నాకు నీ ఎద్దేమీ అక్కర్లేదు. నేనే మఱో ఎద్దు కొనుక్కుంటాను' అని దూకుడుగా వెళ్లిపోయాడు. రాముడు ఏం చెయ్యగలడు? తన ఎద్దును మళ్లీ గుంజకు కట్టుకున్నాడు.

గోపాలంప్రవర్తన ఇంతటితో ఆగలేదు. అతడు చేసే ప్రతిపనీ, అనే ప్రతిమాటా రాముడి దుఃఖాన్ని మఱింత గాఢతరం చేస్తూనే వచ్చాయి. తన భార్యని అన్నగారి భాగంలోకి వెళ్లవద్దని కట్టుదిట్టం చేశాడు. భర్తకు భయపడి వెళ్లడం అతని ప్రత్యక్షంలో మానినా మేనత్తకొడుకన్న చను వుండడంచేత పెద్దబావపక్షాన ఎప్పుడూ వాదిస్తూనే ఉండేది. ఆ వాదనలు అప్పుడప్పుడు చాలా తీవ్రంగా నడిచేవి. ఆ తీవ్రతలో తరతమభావాన్ని బట్టి గోపాలంప్రవర్తనకూడా ఉండేది. ఒకమాదిరిది అయితే అన్నను తిట్టిపొయ్యడం, కొంచెం ఎక్కువయితే భార్యనీ అన్ననీ కలిపి తిట్టి తిండి తినకుండా లేచిపోవడం, అంతకన్నా ఎక్కువయితే భార్యమీద చెయ్యిచేసుకోవడం- ఇదీ వరస. ఈ వరస రోజు కొకమాటన్నా అన్ని దశల్లోనూ జరుగుతూ ఉంటుంది. ఒక రోజున పొద్దుగుంకేవేళ గోపాలం ఇంటికి వచ్చాడు. అప్పుడు సీతమ్మ రాముడి భాగంలోనుంచి బైటికి వస్తోంది. అప్పటికి రెండు రోజులనుంచీ చంటివాడికి జ్వరం తగుల్తోంది. సీతమ్మకవకాశం దొరకక వాణ్ని చూడనన్నా చూడలేదు. ఆ పూట పనిమీద గోపాలం పొరుగూరు వెళ్లాడుకదా అన్న ధైర్యంతో పెద్దబావభాగంలోకి వెళ్లింది. సాయంత్రానికి తిరిగివస్తాను, జాగ్రత అని గోపాలం చెప్పేవెళ్లాడు. ఎప్పుడు వస్తాడో అని సీతమ్మ భయపడుతూనే ఉంది. తానిలా బైట అడుగుపెట్టిందో లేదో గోపాలం చక్కా వచ్చాడు. సీతమ్మను చూడడంతోటే గోపాలానికి ఉప్పెనలా కోపం వచ్చింది. అట్లా నిలబడి కళ్లు పెద్దవిచేసి ముఖంకండలు ఉబ్బించి సీతమ్మవంక చూచాడు. తల వంచుకుని మెల్లగా తమ భాగంలోకి వెళ్లింది సీతమ్మ. దీంతో గోపాలంకోపం మఱీ ఎక్కువైంది. సరాసరి లోపలికి వెళ్లి కంచంలో అన్నం పెట్టడానికి వంగిఉన్న సీతమ్మజుట్టు పట్టుకుని పైకి ఎత్తి ఛడామడా రెండుచెంపలూ వాయించాడు. చెంపమీద చెయ్యి అంటిపోయి వాతలు కనబడ్డాయి. ఆ ముఖం చూడకుండానే గోపాలం గిఱ్ఱున వెనక్కితిరిగి బైటికి పోయాడు. ఏదో అఘాయిత్యం జరగబోతుందని రాముడు అనుకుని కుఱ్ఱవాణ్ని జోకొట్టుతూ ఇవతలకు వద్దామని ప్రయత్నం చేస్తూనే ఉన్నాడు. ఇంతలో దెబ్బ తగలడం, సీతమ్మ ఏడవడం, గోపాలం వెళ్లిపోవడం అన్నీ జరిగాయి. ఏడుస్తున్న కుఱ్ఱవాణ్ని మంచంమీద అట్లాగే ఉంచి రాముడు హడావిడిగా సీతమ్మదగ్గఱకు వెళ్లాడు. రాముణ్ని చూచి 'బావా! రాబోకు-వెళ్లిపో! వెళ్లిపో! నిన్నుగూడా కొట్టుతారు. నేను చూడలేను, వెళ్లిపో' అని బిగ్గఱగా అఱచింది. రాముడు మఱదలుతల నిమురుతూ కొంచెంసేపు ఓదార్చాడు. 'సీతా! వాడు ఎప్పుడూ ఇలాగే

ఉండడు. వాడి అంతట వాడే మాఱతాడు. ధైర్యం వహించాలిగాని నువ్వే ఇట్లా అయితే ఇక నేనేం కావాలి? నేను ఎంత బాధపడుతున్నానో నీకు తెలియదూ' అని అంటూ ఉండగానే ఏడుస్తున్న కుఱ్ఱవాణ్ని సమదాయించడానికి వచ్చిన అన్నపూర్ణ సాధింపుమాటలు వినపడ్డాయి. 'ఈ లెక్కన కుఱ్ఱవాడు గోలపెట్టుతూ ఉంటే వాడిదగ్గఱ కాస్త కూర్చోకూడదూ? అటు వంటా, ఇటు వీడి సంరక్షణా అన్నీ నేనే చూచుకోవాలిసి ఉండె. అయినా ఎన్నిటికని నేనేడుస్తాను! అయినా వాళ్ల కాపేక్షలుండాలిగాని ఇటు చేసుకున్న పెళ్లామూ లెక్కలేకపోయె-కన్న కడుపు అని ఆపేక్షా లేకపోయె. ఇంతకూ మన అదృష్టం ఇట్లా తగలబడింది. ఏడవకురా వెధవా' అని విసుక్కుంటూ కుఱ్ఱవాడి పిఱ్ఱమీద రెండు అంటించి, వాడు కెవ్వుమనగా ఎత్తుకుని దూకుడుగా లోపలికి వెళ్లింది అన్నపూర్ణ. ఈ మాటలు రాముడి హృదయంలో శూలాల్లా గుచ్చుకున్నాయి. మాఱు మాట్లాడలేక స్తబ్ధుడై నిలబడిపోయాడు. శరపాత శిలా తలాలనడుమ పడి నలుగుతున్న శిరీషపుష్పమువలె సైఅతని హృదయం చైతన్యం కోల్పోయింది. ఇంతలో గోపాలం వస్తూ ఉండడం చూచి ఏదో తప్పుచేసినవాడిలా అప్పుడే తెలివివచ్చిన రాముడు తన భాగంలోకి తూలుతూ తడుముకుంటూ వచ్చేశాడు.

ఈ విధంగా ఒకవంక తమ్ముడూ, మఱొకవంక భార్యా తన్ను అనే మాటల్తో జీవితంమీద అసహ్యం పుట్టి దుఃఖభారంతో ఎందుకు వచ్చిందిరా భగవంతుడా అన్నట్లు జీవయాత్ర సాగిస్తున్నాడు రాముడు. పట్టుదలగల గోపాలం ఎన్ని విషమపరిస్థితులు వచ్చినా అట్లాగే నెట్టుకురావాలని ప్రయత్నిస్తున్నాడు. ఎన్ని విషయాల్లో సర్దుకోగలిగినా ఎద్దువిషయంలో మాత్రం గోపాల మేమీ చెయ్యలేకపోయాడు. అది నానాటికి తీసిపోతోంది. ఇంకా కొన్నాళ్లు ఉపేక్షచేస్తే చచ్చిపోతుందేమో అనికూడా అనిపిస్తోంది. చిట్టచివఱికి గోపాలానికి ఎట్లాగైనా దాని సంగతి తేల్చుకోవాలన్న నిశ్చయం కలిగింది. దాని జతకు మఱొక ఎద్దును కొనడం తప్ప మఱే ఉపాయమూ తోచలేదు. ఎద్దును కొనడం అంటే సామాన్యమైన విషయంకాదు. అయిదువందలన్నా ఉండాలి. బండిబాపతు రెడ్డి యిచ్చిన రెండువందలు తప్ప తన దగ్గఱ దమ్మిడీ లేదు. ఏమిటి చెయ్యడం. భార్యనగ లమ్మడానికి తగిన స్వాతంత్ర్యం తన మేనమామదగ్గఱ తనకు లేదు. అందుకని వాటి జోలికి పోగూడదు. ఎదురుగుండా ఆవూ, గేదే కనబడుతున్నాయి. వాటి నమ్మితే కావలసిన పైకం వస్తుంది. కాని మజ్జిగచుక్కకు కరువు వస్తుంది. పల్లెటూళ్లల్లో చల్లచేసి కుడితితొట్లలో అన్నా పోస్తారుగాని ఊరికే అసలు పొయ్యరు. అయినా సరే ఇబ్బంది పడకతప్పదు. అమ్మితీరాలి. అమ్మకపోతే ఉన్న ఎద్దే పోతుందేమో అన్న భయముండె. అదిగూడా పోతే తాను ఎద్లు కొనాలేడు; వ్యవసాయం చెయ్యనూలేడు.

ఈ రోజుల్లో పాడిగొడ్డునీ, పంటపొలాన్నీ అమ్మజూపితే కొనం దెవరు? నిమిషాల్లో నూఱు దగ్గఱనుంచీ నూటఎనభైదాకా పెరిగింది ఆవుఖరీదు. పుల్లారెడ్డి తాను రాకుండా పాలేరును పంపించి 'రెండు వందలు ఇస్తాను ఇవ్వవలసిం'దని కబురుపంపించాడు. గోపాలం ఇంకా వస్తుందేమో అని ఒకరోజు చూచి, ఇంకా ఆశపడడం భావ్యం కాదని వాళ్ల పాలేర్ని కేకేసి తోలుకువెళ్లమన్నాడు. గేదె నమ్మితే నూట ఎనభైకంటే ఎక్కువరాలేదు. వచ్చిన సొమ్మకు ఉన్న సొమ్మ కలిపి తన ఎద్దుకు సమానమైన ఎద్దు కొనాలని భగీరథప్రయత్నం చేశాడు. కాని సఫలం కాలేదు. చిట్టచివఱకు తన ఎద్దుకంటే ఒక గుప్పెడు ఎత్తు తక్కువున్నదాన్ని - నాలుగుకార్ల ఎద్దును కొనుక్కొని వచ్చి పాకలో తన ఎద్దుపక్క కట్టేశాడు.

ఇంత చేసినా పాప మా యెద్దు బెంగ వదలలేదు. తాను చిక్కినా అది కొత్తఎద్దువంక గౌరవంతోనూ చూచేదికాదు, ప్రేమతోనూ చూచేదికాదు. ఏదో అప్పుడప్పుడు మఱీ అంతగా కడుపులో ఎలికలు దూరితే ఒకపరక ఎంగిలిపడడమేగాని ఆప్యాయంగా తినడమే లేదు. మఱి అదేం కోలుకుంటుంది! యథా

ప్రకారంగా ఆ ఎద్దు తీసిపోవడంతప్ప అభివృద్ధి సూచనలేమీ కనపడడంలేదు.

3

ఇంతలో జ్యేష్ఠమాసం వెళ్లింది. ఆ నెలలో అప్పుడొకవానా అప్పుడొకవానా పడి నేల అంతా చక్కగా పచ్చికపట్టింది. అందుకని ఎడ్లనుగూడా పొలం తోలుతున్నారు. పొలంతోలడం మొదలుపెట్టిన దగ్గఱనుంచీ గోపాలంఎద్దుగూడా కొంచెం బాగుపడింది. ఈ మార్పుకు కారణం పొలంతోలడమేమాత్రమూకాదు. కాని అందువల్ల దానికి రాముడి ఎద్దుతో పగలంతా కలిసిఉండే అవకాశం వచ్చింది. ఒక్క ఇరవైఏళ్లు జైలులో ఒంటరిగా చీకటికొట్టులో జీవితం గడపిన వ్యక్తి బైటికి వచ్చినప్పుడు ఎంత ఆనందం అనుభవిస్తాడో అంత సుఖం అనుభవించింది పాప మా ఎద్దు. చిన్నప్పటినుంచీ తనతో ఎదిగిన ఎద్దు తన పక్కన లేకపోవడంవల్ల ఇన్నాళ్లబట్టీ ఎంత మథనపడిందోకాని పాపం తలత్రాడు ఊడదీసి పొలం తోలడానికి పాకలోనుంచి బైటికి పంపిన దగ్గఱనుంచీ తిరిగి ఇంటికి వచ్చేవఱకూ ఒక్కక్షణం రాముడి ఎద్దును విడిచి ఉండడంలేదు. ఎంతసేపూ దాని ప్రక్కనే నడుస్తుంది. తన శరీరం దాని శరీరాని కొరుసుకునేటట్లు నడుస్తుంది. నెమరువేసేటప్పుడు దాని కెదురుగుండా పడుకుని కళ్లల్లో కళ్లుపెట్టి చూస్తూ ఉంటుంది. ఇటువంటి పరిచయం వచ్చి నాలుగు రోజులు కాకపోయినా అది పోయిన బలం అంతా సంపాదించుకుంది. 'ఉత్సాహం సగం బలం' అన్న మాటలో ఎంత నిజముంది! ఆ జతను చూచిన వాళ్లందఱూ ఎటువంటి జతరా అని ఆశ్చర్యపడకుండా ఉండరు.

తన ఎద్దులో కలిగిన ఈ మార్పుకు గోపాలం సంతోషించకపోలేదు. వ్యవసాయపు దుక్కులు సాగించడానికి ఇంకా పదిరోజులు వ్యవధి ఉన్నది కదా, ఇంతలో ఇది హాయిగా బాగుపడుతుంది అని ఆశపెట్టుకున్నాడు. దాన్ని త్వరగా బాగుచెయ్యాలన్న ఉద్దేశంతో తెలగపిండీ, మడ్డికూడా పెట్టించాలనికూడా అనుకున్నాడు. కాని, తీరా తెప్పించి దాని ముందు పెట్టేటప్పటికి అది వాసనైనా చూడలేదు. పాప మాయెద్దుమనస్థితి ఏమిటోకాని ఇంటికి వచ్చాక ఏవిధమైన మేతా మెయ్యదు. పొలంలో ఆఎద్దుతో కలిసి ఏంమేస్తుందో అంతే. ఈవిషయం గోపాలానికి కొంత నిరుత్సాహం కలిగించింది. కాని ఏం చెయ్యగలడు? అట్లాగే సమాధానపరుచుకుని ఊరుకున్నాడు. కొత్త ఎద్దు రావడంవల్లనే తన ఎద్దు బాగుపడిందని అతని అభిప్రాయం. ఇంటిదగ్గఱ మేతమెయ్యక పోవడంబట్టి అది సరియైన అభిప్రాయం కాదని తెలుసుకోవలసిఉన్నా తనకు వ్యతిరేకమైన ఊహ రానిచ్చేవాడు కాడు. మొత్తంమీద ఎద్దులో కలిగిన మార్పుకు సంతోషిస్తూనే వచ్చాడు.

అది చెఱువుకింద పల్లాల ఊరు అవడంవల్ల పల్లపుదుక్కులు తొలకరిలోనే ఆరంభించినా చెఱువు నిండేవఱకూ వ్యవసాయపుపనులు ఉమ్మరంగా సాగవు. తొలకరించడంతోటే రాముడు పుల్లారెడ్డిదగ్గఱకుపోయి అతని పొలంలో ఒకరోజు పని చేసి అతని అరక అడిగితెచ్చుకుని తన పొలం దున్నుకున్నాడు. తన ఎకరంపొలానికీ కావలసిన నారుగూడా రెడ్డి పొలంలోనే పోసుకున్నాడు. సాధారణంగా పశువుల విషయమూ, ముఖ్యంగా తన ఎద్దువిషయమూ తెలిసినవాడు కాబట్టి రాముడు తన ఎద్దుకు మఱోఎద్దుతో జతకలపడానికిగాని, దానిచేత పనిచేయించడానికిగాని పూనుకోలేదు.

గోపాలానికి ఊళ్లో తనకు అట్లాంటి సహాయం లభ్యమాతుందన్న ఆశ లేదు. అందుచేత గత్యంతరం లేక తన ఎడ్లు రెంటినీ జతకలిపి దున్నుకోవలసిన అవసరం వచ్చింది. పూర్తిగా నాగలికట్టి దున్నడం మొదలుపెట్టకముందు రెంటినీ కాడిగట్టి అలవాటు చెయ్యాలని కఱ్ఱులేని నాగలితో ఒకరోజున ప్రయత్నం చేశాడు. కొత్త ఎద్దుజత గిట్టక గోపాలం ఎద్దు మారాం చెయ్యడం మొదలుపెట్టింది. కోపంవచ్చి నాలుగు దెబ్బలు వేస్తే రెండడుగులు వేసినా ఏమఱుపాటున ఎటో అటు

లాగివేసేది. నానాయాతనా పడి మళ్లీ స్వాధీనంలోకి తెచ్చుకుని ఎంత అరిచినా, ఎంత కొట్టినా, ముల్లుకఱ్ఱ పెట్టి ఎంత పొడిచినా అడుగుతీసి అడుగు పెట్టేది కాదు. వట్టికాడి బుజాన వేసి జతను తోలుకువస్తే అలవాటుఅవుతుందని ఇంటివైపుకు మళ్లవేస్తే కొత్త ఎద్దును తనతోపాటు పరిగెత్తించి మేఘాలమీద ఎగిరిపోయి, ఏ చెట్టుకో కాడి తగిల్చి, మెడతాడు తెంపుకుని భూప్రదక్షిణం చేసి అర్ధరాత్రి ఏవేళకో యింటికి వచ్చేది. దాంతో పౌరుషం వచ్చి ఎద్దు ఇంటికి రావడంతోటే గోపాలం దాన్ని కోపంతో కొట్టేవాడు. కసి తీర్చుకున్నా ననుకుని రేపు దుక్కిలో దింపితేసరి లాగకేంజేస్తుందని ధైర్యం వహించేవాడు.

ఆరాత్రి బ్రహ్మాండంగా వర్షం కురిసింది. గట్లు తెగేటంతగా చెరువులు నిండాయి. ఆబాల గోపాలం పల్లెటూళ్లో అందరూ తమతమ అభీప్సితాలు నెరవేరినట్లు సంతోషిస్తున్నారు. సంస్కారవంతుడైన మానవుడు పరోపకార విషయకంగా ఆర్ద్రమనస్కుడైనట్లు భూమి సమస్తమూ బీజనిక్షేపానికి అనువైంది. నేల యీనినట్లు కర్షకజనం యావన్మందీ పంట పొలాల్లో పనిచేసుకోవడానికి బయలుదేరారు.

తెల్లవారకుండానే మధ్యాహ్నంలోపల తన ఎకరం పొలం ఊడ్చెయ్యాలని రాముడు రెడ్డిఅరక తోలుకుని పొలానికి వచ్చాడు. గోపాలంకూడా తన జతను వెంటబెట్టుకుని రెండుచాళ్లన్నా ఇవాళ దున్నుదామని బయలుదేరి వచ్చాడు. ఉన్న రెండెకరాల భూమికి రెండుజతల ఎడ్లతో వ్యవసాయం చేస్తున్న వీళ్లని చూచి ప్రకృతే నవ్వుతోందా అన్నట్లుగా ఛళ్లున తెల్లవారింది.

గోపాలం తన జతతో దుక్కి సాగించడానికి తీవ్రప్రయత్నం చేస్తున్నాడు. కాని ఎంత చేసినా లాభంలేకపోతోంది. గోపాలంఎద్దు కొత్తఎద్దుతో ఏమాత్రమూ సయోధ్య కుదుర్చుకోలేదు. వట్టి నేలమైతే తన యిష్టం వచ్చినట్లు గంతులువెయ్యడానికి అవకాశం ఉండేది. వరిపొలంమడిలో దుక్కిఅయిన కారణంచేత బురదనేల అవడంబట్టి అటూ ఇటూ పారిపోవడానికి వీలు చిక్కడం లేదు. గోపాలంఎద్దు ఒక కొత్తవిద్య నేర్చుకున్నది. కొత్తఎద్దుతో జతకలవక అది కాస్త ముందుకు లాగిందంటే ఇది చటుక్కున పడుకునేది. తోక మెలిపెట్టీ, ముల్లుకఱ్ఱతో పొడిచీ, ఇంకా లేవకపోతే ఆ కఱ్ఱతోనే వీపుమీద నాలుగు వేసీ, వీటన్నింటికీ ఊతగా రాముణ్ని ఉద్దేశించిన తిట్లు కలిపీ ఎంతో హైరాణపడగా ఒకసారి లేచేది. చాచ్ఛో అని రెండడుగులు వేయించేటప్పటికి మళ్లీ పడుకునేది. తానిలా తన దుక్కితో నానా తిప్పలూ పడుతూఉంటే తన పక్కనే రాముడు ఏ కష్టమూ లేకుండా పొలందుక్కి పూర్తిచేసుకో

"గోపాలంకూడా తనజతను వెంటబెట్టుకొని రెండుచాళ్లన్నా ఇవాళ దున్నుదామని బయలు దేరి వచ్చాడు."

వడం చూచి సహించలేక కోపం మరీ ఎక్కువై ఒళ్లు తెలియకుండా బాదడం సాగించాడు గోపాలం.

గోపాలంమనసులో ఒక పుట్టీపుట్టని ఊహ. తాను పడే కష్టమంతా చూస్తూ తనకంటే వ్యవసాయంలో ఎక్కువ అనుభవమున్న రాముడు తాను అడగకపోతేమాత్రం ఎందుకు సహాయం చెయ్యకూడదు! కాని యీ యూహ రూపుకట్టనివ్వకుండా అతని వ్యక్తిత్వం అడ్డునిలిచేది. వెంటనే వాడేమిటి, నాకు సహాయం చేసేదేమిటి అనే ధోరణి ప్రబలి' అంతా తనే చేసుకోవాలన్న పట్టుదల తోచి, నిర్వహించుకోవడానికి ఉపాయం తట్టక అసమర్థతా పారవశ్యదూషితమైన ఈ ప్రవర్తనలో పడిపోయాడు గోపాలం. గోపాలాన్ని చూస్తే రాముడికి జాలీ కలుగుతోంది, కోపమూ వస్తోంది. తమ్ముడికి సాయం చెయ్యాలన్న భావం అతని మనస్సులో ఎప్పుడూ గాఢంగా ఉంటుంది. కాని చెయ్యబోతే అతడు దానికి ఏ అర్థం చెప్పి తన్ను దూషిస్తాడో అన్న భయంమాత్రం వెంబడిస్తుంది. అందుచేత జంకుతాడే కాని అసలు చెయ్యకపోవడం అతని స్వభావంలో లేదు. ఇప్పుడు గోపాలం ఎద్దువల్ల పడుతున్న యాతన చూచినదానికంటే గోపాలం ఎద్దును పెట్టుతున్న యాతన చూచి అణుమాత్రం సహించలేకపోయాడు రాముడు. ఈసారి గోపాలం ఉగ్రం చూస్తే ఎద్దునెత్తురు కళ్లచూస్తాడా అనిపించింది. రాముడి గుండె దడదడలాడింది. చటుక్కున కఱ్ఱు లోతుగా గ్రుచ్చి, దుక్కి ఆపివేసి వెనక్కు తిరిగాడు. గోపాలం ఇంకా కొట్టుతూనేఉన్నాడు. ముల్లుకఱ్ఱ చేత్తో పుచ్చుకుని చకాచకా నాలు గడుగులు వేసి ఎద్దుదగ్గఱకు పోయాడు రాముడు. గోపాలం ఎత్తిన కఱ్ఱ ఎత్తినట్లే ఆగిపోయాడు. రాముడిలా వస్తాడని అత నెన్నడూ అనుకోలేదు. రాముడు సరాసరి ఎద్దుదగ్గఱకు పోయి దాని వీపుమీద రాస్తూ, ముఖంలో ముఖం పెట్టి చూచి కళ్లనీళ్లు పెట్టుకున్నాడు. ఒళ్లంతా వాతలు తేలిఉంది. వానిమీద చెయ్యి వేసి, దాని కళ్లల్లో చూస్తే తన శరీరంలో ప్రతినరమూ ఉబికి వాతలు తేలి కలుక్కుమన్నట్టయింది. ఆ బాధ భరించలేకపోయాడు. ఒక్కమాటు దాని ముఖంమీద ముఖం పెట్టి ఏడ్చాడు. దాని మెడమీద పెట్టిన తన చేతికి కాడికట్టు తగిలింది. అప్పుడు తెలివివచ్చి మెడతాడు వదిలించి కాడి ఊడదీసి గట్టున పెట్టాడు. గోపాలం ఏం చెయ్యడానికీ తోచక ఎత్తిన కఱ్ఱ దించి కాసేపు నుంచున్నాడు. రాముడు ఎద్దును నుంచోపెట్టాలని తోకమీద నిమిరి జబ్బ చరుస్తున్నాడు. అది లేవడం లేదుగాని కలత నిద్రలో మనిషి ఉలిక్కిపడ్డట్టు కదులుతోంది. రాముడికికూడా ఏం చెయ్యడానికీ తోచలేదు. చెఱువు కట్ట అంచున మొలిచిన పచ్చిగడ్డిపరకలు కోసితెచ్చి అరచేతుల్లో పెట్టుకుని దాని కెదురుగా కూర్చున్నాడు. గోపాలం ఒకచోట నిలబడలేకపోయాడు. రాము డక్కడుండగా ఎద్దుదగ్గఱకు పోలేకపోయాడు. చిరాకెత్తి ఒళ్లుతెలియనివానిలాగా పొలంగట్ల వెంబడి చకచకా నడవడం మొదలుపెట్టాడు.

అప్పటికి ఝాముపొద్దెక్కింది. ఎఱ్ఱగుడ్డ కట్టిన కూడుదుత్త నెత్తిన పెట్టుకుని పొలంకాపునకు అన్నం తెచ్చిపెట్టే కాపుపడుచువలె సూర్యుడు చెఱువుకట్టపైకి వచ్చాడు. బాలసూర్యకిరణచిత్రవర్ణ సమాక్రాంతములైన శాద్వలభూములు సత్యకాలంలో కృషీవలుడు స్వయంకృషిచేత సంపాదించిన మంచి బంగారపు మేలిమికాంతుల భ్రాంతిమాత్రమే కల్పిస్తున్నాయి. కాని యిది సత్యమునం దసత్యభ్రాంతియేమో అని అనిపిస్తోంది. ఆ కాంతులవెంబడి రాత్రి చల్లదనము సర్వస్వమూ తొలికోడికూతలో కోల్పోయిన ఎద్దుమెడలోని కంచుగంట సుస్పష్టశ్రావ్యనినాదములు వినవచ్చినవి. చెఱువుతట్టులోకట్టున మేత మెయ్యడానికి ఊళ్లో గొడ్లన్నీ అప్పుడప్పుడే వస్తున్నాయి. రాముడి ఆవూ, గేదెకూడా వచ్చాయి. ఆవు చెఱువుకట్ట ఎక్కి మడిలో పడుకున్న ఎద్దునూ, ఎద్దుదగ్గఱ కూర్చున్న రాముణ్నీ చూచి అరిచింది. ఆ అరుపుకు గోపాలంఎద్దు ప్రతిధ్వని చేసింది. అటూ ఇటూ తిరుగుతున్న గోపాలం ఒకసారి ఆవువంకా,

ఒకసారి తనఎద్దువంకా చూచి ఆగాడు. అంతలో మళ్లీ పచార్లు మొదలుపెట్టాడు. ఆవు చెరువుకట్ట దిగి మడిలోకి రాబోతోంది. గోపాలానికి చిరాకు ఎక్కువైంది. దూకుడుతో అటూ ఇటూ నడవడంలో రాముడి మడిలో మెడమీది కాడితో బురదనేలలో దిక్కులు చూస్తూ దవడలు ఆడిస్తున్న రెడ్డిగారి ఎడ్ల జత గోపాలంకంట బడింది. అతడు సరాసరి దాని దగ్గఱకు పోయాడు. అనాలోచితంగా మెడకట్లు వదిలించి కాడి ఊడదీసి గట్టున పెట్టాడు. ఎడ్లు రెండూ రెండడుగులు వేసి మడిదాటి రోడ్డుమీదికి వచ్చాయి. గోపాలం వాటివెంబడే వెళ్లాడు. ఎదురుగుండా రాముడి ఎద్దు వస్తూ వీటెని చూచి అరిచింది. అది దూకుడుగా చెఱువుకట్టమీదికి వెళ్తోంది. గోపాలం ఎడ్లను తోలుకుని ఊళ్లోకి వెళ్లిపోతున్నాడు.

చెఱువుకట్ట ఎక్కి రాముడి ఎద్దు మడిలో గోపాలంఎద్దును చూచి, గట్టిగా అంభా అని అరిచింది. గోపాలంఎద్దుకూడా దీనివంక చూచి అంభా అని మళ్లీ అరిచింది. రాముడి ఎద్దు ఒక్క అంగలో మడిలోకి ఉరికింది. గోపాలం ఎద్దు ఒక త్రుటిలో లేచి నిలుచుంది. త్రవ్వుతున్న భావిలో జల పొడిచినట్లు రాముడి మనస్సులో ఉత్సాహం పరవళ్లుద్రొక్కింది. రెండెడ్లూ ఒకదాని మూతి మఱొకదానికి ఆన్చుకుని దీర్ఘకాలవియోగదుఃఖ మలినకథాప్రసంగములతో ఓదార్పుపొందాయి. ఒకదాన్ని ఒకటి వెంబడించి గట్లనున్న గడ్డిపరకలు కొరికాయి. ఒక్కొక్క క్షణం ఆగి ఒడళ్లు ఒరుసుకోగా గాఢపరిష్వంగసౌఖ్యం అనుభవించాయి. రాముడు వాటివంకనే అనిమీలిత దృక్కులు ప్రసరిస్తూ ఆనందతన్మయుడై నిలబడ్డాడు.

అరగంట గడిచింది. ఎడ్లు మేత మాని మువ్వలులేని బొణుగుపట్టెడ మ్రోగగా దవడలు ఆడిస్తూ నిలబడ్డాయి. రాముడు కాడి తీసి వాటి బుజాన వేశాడు. అప్పటి కింకా ప్రొద్దు నడినెత్తికి రాలేదు. ఇంకా గజంనీడ పడుతూనే ఉంది. వేసవికాలం కాబట్టి ఇళ్లకు పోవలసిన సమయం. ఎండవేడి ఎక్కువగానే ఉంది. కాని కాడి బుజాన వేసుకుని ఎడ్లు ఊరికే నుంచోక నడక సాగిస్తూ ఉండడం చూచి రాముడు అనాలోచితంగానే మేడికోలు కాడికి బిగించి నాగలి కొమ్ము చేతబుచ్చుకున్నాడు. దుక్కి సాగిపోతోంది. అరఘడియలో చాలుదుక్కి పూర్తిఅయింది. ఎడ్లు మహదావేశంతో ముందు నడుస్తున్నాయి. రాముడు ఉత్సాహంతో దుక్కి పగ్గం పట్టుకు నడిపిస్తున్నాడు. దుక్కి రెండుచాళ్లూ కలపడం అయిపోయింది. ఎడ్లు వాటి అంతట అవే ఆగిపోయాయి. రాముడు తలయెత్తి చూచాడు. ప్రొద్దు నడినెత్తికి వచ్చింది.

కాని కాలం వేళమించిపోయింది. ఇక ఉండడానికి వీల్లేదు. రాముడు వెంటనే కాడి ఊడదీసి ఎడ్లను విడిచిపెట్టాడు. ఎడ్లు జంటవిడవకుండా ముందునడవడం మొదలుపెట్టాయి. రాముడు తన మడిలో ఎడ్లకోసం చూచాడు. ఎడ్లను ఊడదీసి గోపాలం తోలుకువెళ్లడం రాముడు గమనించనేలేదు. ఇప్పు డక్కడ ఎడ్లు కనబడకపోవడంతో అతడు ఒక్కక్షణం నిర్ఘాంతపోయాడు. తన తమ్ముడి ప్రవర్తన ఇంతలో ఇట్లా మారుతుందని అతడు అనుకోలేదు. రాముని స్వభావంలో మాలిన్యం లేకపోయినా తమ్ముని ప్రవర్తన అతని మనస్సులో తెచ్చిపెట్టిన కష్టంవల్ల గోపాలం ఈపని చెయ్యడం ఇంకెందుకైనా యేమో అన్న అనుమానం రాకపోలేదు. కాని అతని సహజ సుస్వభావం తలయెత్తి ఈ ఊహను నిలవనియ్యలేదు. ఎడ్లు ఉల్లాసంతో జతగూడి నడుస్తున్నందుకు సంతోషమూ, గోపాలంప్రవర్తన అర్థంకాక అభావమూ పునఃపునః పర్యాప్తములై అతని మనస్సుమీద రాజ్యం చేస్తున్నాయి. మండుటెండలో పండువెన్నెలలోవలె ఎడ్లవెంబడి రాముడు ఊళ్లోకి నడక సాగించాడు.

గోపాలం రెడ్డిగారి ఎడ్లను ఆయన కప్పజెప్పి ఇంటికి చిరాకుతో వచ్చాడు. భర్తచిరాకూ, విసుగూ చూచి సీతమ్మకు నోట మాటరాలేదు. ఏమనడానికీ తోచక చల్లని నీళ్లుమాత్రం తెచ్చి ఎదురుగుండా బెట్టి లోపలికి వెళ్లిపోయింది. అన్నపూర్ణ ఉదయంనుండీ వంట ఇంట్లో పనులు ఒకదానివెంబడి ఒకటి తలపెట్టు

కోవడంవల్ల తీరక యాతనపడుతోంది. కుఱ్ఱవాడు రంగయ్య ఆలస్యంగా పడుకోడంవల్ల చాలాసేపే నిద్రపోయాడు. కాని పదిగంటలయేటప్పటికి నిద్రలేచి అప్పుడప్పుడు గుక్కపెట్టి ఏడవడం మొదలుపెట్టాడు. సీతమ్మ వీలుమాచుకుని అన్నపూర్ణకు తెలియకుండానే పిల్లవాణ్ని తీసుకుందామని ప్రయత్నం చేస్తోందేకాని ఆమెకు కూడా తీరలేదు. ఇంతలో గోపాలం రానే వచ్చాడు. గోపాలాన్ని చూడ్డంతోటే సీతమ్మకు ఈ ఊహ కాదుగదా ఏ ఊహా తోచలేదు. కాని అంతలో పిల్లవాడు గోలపెట్టడం మరీ ఎక్కువైంది. ఆ ఏడ్పు వినబడడంతోటే ఎన్నడూ కదలని గోపాలం కూడా మనసులో ఒక కదలిక పొందాడు. అమాంతంగా లేచినుంచున్న భర్తను చూచి సీతమ్మ హడిలిపోయింది. కాని గోపాలం చరాచరా అటూఇటూ ఒకసారి నడిచి 'ఆలెక్కన ఏడుస్తుంటే వినపడటం లేదూ? కదలవేం' అని అంటూ సీతమ్మను చూచి కళ్లు పెద్దవి చేశాడు. సీతమ్మకు ఈ విధమైన భర్తప్రవర్తన ఏమీ అర్థంకాలేదు. ఆమాటల్లో ఎంత నిజమో, ఎంత అబద్ధమో తోచలేదు. వెళ్లడానికీ, ఉండడానికీ కూడా భయం వేసింది. 'నీకు కాదూ చెప్పేదీ' అని అంటూ గోపాలం మధ్యనున్న తడికను ఒక తన్ను తన్నాడు. తన్నుతా తెలియని పారవశ్యంలో క్రిందబడ్డ తడికను తొక్కుకుంటూ సీతమ్మ పరుగెత్తుకునిపోయి పిల్లవాణ్ని తీసుకుంది. అన్నపూర్ణ తడికపడ్డ చప్పుడు విని బైటికి వచ్చి ఆశ్చర్యపడి నిలబడింది.

తల లాడిస్తూ, బొణుగుల చప్పుడు ఒయ్యారంగా చేసుకుంటూ కలిసిమెలిసి పెరిగిన అన్నదమ్ముల వలె ఎడ్లజత లోపల అడుగుపెట్టింది. గోపాలం ఆ రెండెడ్లనూ తలపగ్గాలు లాగి ఒకచోట కట్టి మేత వేశాడు.

బుజంమీది కాడితో రాముడు వచ్చి ఎడ్లను కట్టుతున్న తమ్ముణ్ని చూచి విస్తుపోయి నిలబడ్డాడు. ఎడ్లను కట్టిన గోపాలం వెనక్కితిరిగి అన్నను చూచి 'రెండు ఝాము లయేదాకా పొలంలో ఏం చేస్తున్నట్టన్నయ్యా! ఎండ మండిపోవడం లేదూ?' అని అన్నాడు.

తండ్రి పోయిన ఇన్నాళ్లకు రాముడి ముఖంలో సౌభ్రాత్ర సౌఖ్యసూచక మందస్మితము వికసించింది.